

PIOTR EBERHARDT

LUDNOŚĆ POLSKA NA BIAŁORUSI, LITWIE I UKRAINIE WEDŁUG OSTATNICH SPISÓW POWSZECHNYCH¹

W ostatnim czasie zostały przeprowadzone u naszych trzech wschodnich sąsiadów spisy ludności. W każdym z nich uwzględniono kwestię narodowościową. Jedno z pytań dotyczyło narodowości. Subiektywne odpowiedzi były zaznaczane w odpowiedniej rubryce przygotowanego formularza. Po odpowiedniej procedurze statystycznej zostały one opublikowane. Nowe odbyły się już w innych warunkach politycznych. Poprzednie spisy na tym terytorium były przeprowadzone w okresie ZSRR (1959, 1970, 1979, 1989). Oficjalne rezultaty ostatnio dokonanych spisów umożliwiają przedstawienie sytuacji współczesnej. Interesują nas zwłaszcza informacje statystyczne w odniesieniu do liczebności i rozmieszczenia ludności polskiej, zamieszkałej po wschodniej stronie naszej granicy. Dotychczasowe prace naukowe bazowały na danych spisowych z okresu sowieckiego. Były one dość krytycznie oceniane. Z tego względu oczekiwano na nowe aktualne informacje. Spodziewano się, że powstanie możliwość pełnej weryfikacji spisów sowieckich. Istniała powszechna opinia, że dotychczasowa dokumentacja statystyczna celowo zaniżała liczebność Polaków mieszkających na Białorusi, Litwie i Ukrainie² oraz że spisy

Prof. dr hab. PIOTR EBERHARDT – pracownik Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN oraz wykładowca w Instytucie Socjologii KUL; adres do korespondencji: ul. Cybisa 9/28, 02-784 Warszawa; e-mail: P.ebe@twarda.pan.pl

¹ Niniejszy artykuł jest w pewnym stopniu nawiązaniem do publikacji autora zamieszczonej w czasopiśmie „Wspólnota Polska” nr 1/2 z 2003 r. Wspomniana publikacja przedstawiała liczebność ludności polskiej na Białorusi w 1999 r. i Ukrainie w 2001 r. Uzupełnieniem analizy o kolejne państwo (Litwa) oraz odpowiednia weryfikacja tekstu wpłynęła na pewną zmianę merytoryczną opracowania w kierunku ujęcia bardziej dokumentacyjnego. Periodyk „Wspólnota Polska” ma charakter popularny i jest rozprowadzany głównie za granicą.

² Problematyce liczebności i rozmieszczenia ludności polskiej poświęcona jest książka autora *Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1998.

zrealizowane w warunkach bardziej demokratycznych dadzą wreszcie obraz obiektywny, zgodny z faktycznym stanem rzeczy. Pierwszy spis przeprowadzono na Białorusi w 1999 r., następne na Ukrainie i Litwie odbyły się w 2001 r. Różnice w czasie są niewielkie i nie mają dużego znaczenia statystycznego i poznawczego. Wstępne ich wyniki zostały ogłoszone i opublikowane. Z tego też względu jesteśmy w stanie zaprezentować oficjalne dane spisowe pokazujące liczbę ludności polskiej na Białorusi, Litwie i Ukrainie na przełomie XX i XXI wieku.

1. POLACY NA BIAŁORUSI

Przed przystąpieniem do interpretacji najnowszego spisu ludności warto przedstawić wyniki spisów poprzednich, a zwłaszcza zrealizowanego w 1989 r. Pierwszy powojenny sowiecki spis ludności przeprowadzony był w 1959 r. Wykazał on na terytorium ówczesnej Białoruskiej SRS – 8054,6 tys. mieszkańców. Narodowość polską zadeklarowało wówczas 538,9 tys. mieszkańców, czyli 6,7% ludności kraju. Następne spisy ujawniły stopniowe zmniejszanie się liczby ludności polskiej (1970 r. – 382,6 tys., 1979 r. – 403,2 tys., 1989 – 417,7 tys.).

Analizując te dane statystyczne, należy zwrócić uwagę na sytuację Polaków mieszkających na terytorium Białoruskiej SRS. Ludność polska poniosła duże straty demograficzne w okresie drugiej wojny światowej. Była poddawana represjom ze strony okupantów sowieckich i niemieckich. Ponadto miały miejsce masowe deportacje w latach 1939-1941 oraz 1944-1945. Bezpośrednio po wojnie odbyła się repatriacja do Polski. Wyjechała wówczas prawie cała inteligencja i ziemiaństwo. Repatriowała się prawie w całości ludność miejska. Wyjechali bogaci chłopci bojący się kolektywizacji. Pozostała na miejscu ludność wiejska, najbiedniejsza i najmniej wykształcona. Wszystkie szkoły polskie, które działały w okresie międzywojennym, w latach 1939-1941 oraz podczas okupacji niemieckiej, a następnie w latach powojennych aż do 1949 r. zostały zamienione na szkoły białoruskie lub rosyjskie. Nie ocalała ani jedna szkoła polska. Zlikwidowano wszelkie instytucje i stowarzyszenia o charakterze polskim lub polskojęzycznym. Była to jedyna mniejszość narodowa w Białoruskiej SRS, której władze centralne, obwodowe, rejonowe i miejscowe nie uznawały i konsekwentnie nie przyjmowały wiadomości o jej istnieniu. Polaków uznano za „skatolicyzowanych Białorusinów”. W żadnej republice sowieckiej Polacy nie byli tak dyskryminowani jak w bia-

łoruskiej. W sąsiedniej Litewskiej SRS we wsiach położonych o kilka kilometrów od granicy białoruskiej istniały szkoły polskie, nie było mowy o szykanowaniu języka polskiego.

Podporą moralną i elementem integrującym Polaków na Białorusi był Kościół rzymskokatolicki. Likwidacja wielu kościołów i parafii, które utrzymywały polskość i język polski wpłynęła destabilizująco na funkcjonowanie życia społeczności polskiej. W takich niesprzyjających warunkach trudno było zachować język ojczysty oraz kultywować jawnie tożsamość narodową. Dochodziła do tego asymilacja naturalna. Bliskość językowa ułatwiała przyjmowanie języka rosyjskiego i białoruskiego początkowo w pracy, a później w domu. Procesy asymilacyjne były stymulowane przeobrażeniami o charakterze urbanizacyjnym, wyludnianiem się wsi oraz dużymi ruchami migracyjnymi. Pomimo tych niekorzystnych warunków utrudniających kultywowanie odrębności narodowej mniejszość polska nie uległa zagładzie i w kolejnych spisach (1970, 1979, 1989) około 400 tys. osób deklarowało narodowość polską.

Blisko 3/4 ludności polskiej mieszkającej na Białorusi skupiało się w obwodzie grodzieńskim. Polacy dominowali w rejonach woronowskim i szczuczyńskim, a w lidzkim i wołkowyskim stanowili ponad 1/3 ogólnego zaludnienia.

W rezultacie rozpadu Związku Sowieckiego ukonstytuowała się niepodległa Republika Białoruska. Nie wnikając w kwestie polityczne należy podkreślić, że odegrało to niezmiernie istotną rolę w życiu mniejszości polskiej. Prowadzona przez dziesięciolecia polityka sowieetyzacji i indoktrynacji ideologicznej, zmierzająca do utworzenia człowieka sowieckiego, oderwanego od swych narodowych i religijnych korzeni przeszła do historii. Polacy na Białorusi uzyskali możliwość artykułowania swoich aspiracji i potrzeb. Dotyczyło to przede wszystkim wolności językowej, a głównie reaktywowania szkolnictwa polskiego i możliwości uczestniczenia w życiu religijnym. Stosunek nowych władz niepodległej już Białorusi do ludności polskiej oraz do Kościoła rzymskokatolickiego był niezbyt konsekwentny. Uregulowania prawne były ciągle niewystarczające, a władze szczebli lokalnych podchodziły niechętnie do dezyderatów ludności polskiej. Niemniej zaczęła ukazywać się prasa w języku polskim oraz po kilkudziesięciu latach przerwy utworzono pierwsze szkoły polskie szczebla podstawowego, w tym również za środki polskie powstały pierwsze szkoły średnie w Grodnie i Wołkowysku. Równocześnie nastąpiło odrodzenie Kościoła rzymskokatolickiego. Odtworzono sieć parafii i wyremontowano wiele zdewastowanych kościołów.

Sprawą, która budziła duże kontrowersje, była liczebność ludności narodowości polskiej. Wskazywano, że warunki sowieckie nie sprzyjały obiektywizacji spisów ludności i faktyczna liczba ludności polskiej jest znacznie wyższa. Szacunki w tej dziedzinie były bardzo różne (od 0,5 mln do 1,2 mln). Z tego powodu z niecierpliwością oczekiwano na wyniki nowego, przeprowadzonego już w odmiennych uwarunkowaniach politycznych spisu ludności. Zrealizowany spis w 1999 r. wykazał jedynie 396,0 tys. Polaków, czyli o 22,0 tys. mniej niż w 1989 r. Trudno ocenić wiarygodność spisu. Niewątpliwie były pewne naciski o charakterze psychologicznym, aby ludność żyjąca na styku narodowości polskiej i białoruskiej deklarowała narodowość niepolską. Mogło to wpłynąć na końcowe rezultaty spisu. Pomimo to podanie przed urzędnikiem spisowym narodowości polskiej nie przynosiło za sobą sankcji prawnych czy administracyjnych. Osoba o w pełni zadeklarowanej narodowości bez obawy mogła przyznać się do polskości.

Należy pamiętać, że ostatnie 50 lat musiało wpłynąć na liczebność ludności polskiej. Wynikało to głównie z procesów asymilacyjnych, które były stymulowane poprzez przemiany społeczne. Dużą rolę odegrały małżeństwa mieszane polsko-białoruskie i polsko-rosyjskie. Dzieci w takich rodzinach zazwyczaj przyjmowały opcję białoruską lub rosyjską. W dodatku trzeba zaznaczyć, że problem mniejszości polskiej na Białorusi jest niezmiernie złożony. Na terenach zachodniej Białorusi, głównie na pograniczu białorusko-litewskim, skupia się ludność katolicka używająca w życiu codziennym dialektu języka białoruskiego (tzw. tutejszego). W odróżnieniu od Polaków mieszkających na Litwie, którzy polskość deklarują w sposób zdecydowany, ludność mieszkająca w sąsiedniej Białorusi, pomimo że jest identycznego rodowodu etnicznego, łatwo poddaje się naciskom, a jej świadomość narodowa nie jest zbyt mocno ugruntowana. Na zapytanie o narodowość zazwyczaj odpowiadają, że są „polskiej wiary”, mówią w języku „tutejszym” i są „obywatelami białoruskimi”. Nie znaczy to, że nie ma wśród nich świadomych Polaków, ale wielu z nich utożsamia „narodowość” z „obywatelstwem”. Z tego względu najnowszy spis wniósł niewiele wiedzy o liczebności i rozmieszczeniu ludności polskiej na Białorusi.

Nie wnikając w wiarygodność spisu, co jest zadaniem niezmiernie skomplikowanym, należy go w pełni przedstawić. Stanowi on bowiem jedyną skwantyfikowaną podstawę statystyczną do analizy interpretacyjnej. Rozmieszczenie ludności polskiej według sześciu jednostek obwodowych prezentuje tabela 1.

Tab. 1. Liczba ludności polskiej w 1999 r. według obwodów

Lp.	Jednostki obwodowe	Liczba ludności w tys.	W tym ludność polska	
			w tys.	w %
1.	m. Mińsk	1 680,0	17,0	1,0
2.	Brześć	1 485,0	27,0	1,8
3.	Witebsk	1 377,0	21,0	1,5
4.	Homel	1 545,0	4,0	0,3
5.	Grodno	1 185,0	294,0	24,8
6.	Mińsk	1 559,0	30,0	1,9
7.	Mohylew	1 214,0	3,0	0,2
	Ogółem	10 045,0	396,0	3,9

Źródło: *Czislennost i osnovnyje socjalno-demograficzeskije charakteristiki nasielienija Respubliki Bielarus po dannym pieriepisi 1999 g.*, Minsk 1999.

Z wyjątkiem obwodu grodzieńskiego, gdzie Polacy według spisu stanowią 1/4 ogółu ludności, w pozostałych obwodach jej udział jest znikomy. Z tego względu celowe wydaje się zaprezentowanie sytuacji narodowościowo-językowej w obwodzie grodzieńskim, położonym w bezpośrednim sąsiedztwie granicy polskiej i litewskiej (tabela 2).

W obwodzie grodzieńskim spis wykazał 294,1 tys. Polaków, z tego jedynie 18,7% uznało język polski za swój język ojczysty. W domach polskich mówi się po białorusku (58,8%) lub po rosyjsku (35,5%). Jedynie 5,6% Polaków używa we własnym domu języka polskiego. Można więc stwierdzić, że nawet na obszarach, gdzie Polaków jest wielu, też nastąpił faktyczny zanik języka polskiego. Dla oceny statystycznej tego zjawiska przedstawimy dane z rejonów woronowskiego i szczuczyńskiego. We wszystkich dotychczasowych spisach rejon woronowski był najbardziej „polskim” rejonem Białorusi, w szczuczyńskim natomiast przeważała ludność deklarująca narodowość polską, ale mieszkali tam również liczni Białorusini.

Tab. 2. Struktura narodowościowo-językowa ludności w obwodzie grodzieńskim w 1999 r. (w tys.)

Lp.	Narodowości	Liczba ludności				
		Ogółem	Uznających za język ojczysty język swojej narodowości	Wskazujący na język, którym posługują się w domu		
				białoruski	rosyjski	inny
1.	Białorusini	738 216	648 890	446 768	290 910	538
2.	Polacy	294 090	55 129	173 100	104 524	16 466 ¹
3.	Rosjanie	119 200	104 881	9 846	109 288	66
4.	Ukraińcy	21 166	7 223	3 237	17 289	640
5.	Litwini	2 964	1 783	1 166	907	891
6.	Żydzi	937	77	58	874	5
7.	Inne narodowości	8 605	2 788	1 498	5 622	1 485
	Ogółem	1 185 178	820 771	635 673	529 414	20 091

¹ W tym 16 406 Polaków rozmawia w domu w języku polskim.

Źródło: *Czislennost*, tab. 1.

Według wyników ostatniego spisu w rejonie woronowskim 83,0% mieszkającej tam ludności zadeklarowało narodowość polską. Można więc stwierdzić, że rejon ten położony w bezpośrednim sąsiedztwie granicy litewskiej, należący do historycznej Wileńszczyzny, ma polskie oblicze. Pomimo to jedynie 36,0% z nich wskazało język polski jako swój język ojczysty. Niewielkie jest znaczenie języka rosyjskiego, który jest jedynie dla 7,9% zamieszkałej ludności rejonu woronowskiego językiem ojczystym. Tak mały udział ludności rosyjskojęzycznej jest na Białorusi zjawiskiem niespotykanym.

Rejon szczuczyński położony po północnej stronie Niemna, między Grodnem a Lidą, był zawsze obszarem skupiającym ludność polską. Na podstawie danych oficjalnych można stwierdzić, że z punktu widzenia narodowościowego ma układ dualistyczny: polsko-białoruski. Ludność polska stanowi 55,5%, białoruska zaś 41,1%. Zupełnie inny obraz otrzymamy, jeśli spojrzymy na zagadnienie od strony języka. Według spisu aż 81,4% ogółu ludności rejonu za język ojczysty uznało białoruski, zaś zaledwie 4,6% ludności przyznało się do języka polskiego. Wyjaśnienie tego faktu jest stosunkowo proste. Ludność żyjąca na tym obszarze mówi dialektem miejscowym. Na py-

tanie, jaki to język, odpowiada prawie zawsze, że jest to język „tutejszy” lub że mówi „po prostemu”. Tego typu oświadczenia są automatycznie klasyfikowane przez przeprowadzających spis jako językowa deklaracja białoruska. Spisywani zazwyczaj nie protestują, gdyż dla nich język polski jest jedynie uroczystym językiem Kościoła, który zazwyczaj dobrze rozumieją, lecz nie używają go w życiu codziennym. Nie podchodzą zresztą zbyt pryncypialnie do dokonywanej procedury spisowej.

Kończąc analizę interpretacyjną odniesioną do wstępnych wyników ostatniego spisu ludności na Białorusi, należy wyraźnie stwierdzić, że do zaprezentowanych oficjalnie rezultatów spisu trzeba podejść z dużą ostrożnością. Sądzę, że niektóre informacje są w miarę rzetelne. Dotyczy to zwłaszcza relacji między znaczeniem języka polskiego, rosyjskiego i białoruskiego. Najwięcej zastrzeżeń budzą, jak zwykle, informacje dotyczące liczebności ludności polskiej. W tym zakresie nowy spis niewiele różni się od spisów sowieckich. Poddając pewnym zastrzeżeniom jego wiarygodność w tej dziedzinie, nie należy zapominać, że problem ludności polskiej na Białorusi jest niezmiernie złożony i trudny do jednoznacznej oceny merytorycznej i statystycznej.

2. POLACY NA LITWIE

Najważniejszy organ statystyczny Litwy opublikował w 2003 r. rezultaty spisu przeprowadzonego w 2001 r. Dotychczas (podobnie jak na Białorusi) dysponowaliśmy informacjami statystycznymi dotyczącymi ludności polskiej z odległego czasowo spisu sowieckiego z 1989 r. Po tym spisie miały miejsce na Litwie wielkie przeobrażenia polityczne, społeczne i gospodarcze. Litwa stała się w pełni suwerennym państwem. Zmiany ustrojowe też wywołały istotny zwrot w życiu mieszkańców kraju. Wszystko to razem wpłynęło na kwestie ludnościowe Republiki Litewskiej. Z tego powodu specjaliści oczekiwali z niecierpliwością na oficjalne rezultaty powszechnego spisu ludności. Jest on już dostępny dla zainteresowanych i można dokonać wstępnych analiz porównawczych. Ocena przemian demograficznych między 1989 a 2001 rokiem jest bardzo ważna, gdyż pokazuje konsekwencje przełomowych wydarzeń, które zaszły na Litwie w okresie przemian politycznych oraz transformacji ustrojowej. Badacze i działacze polscy interesujący się sytuacją mniejszości polskiej na Litwie też oczekiwali tych nowych danych statystycznych. Liczyli, że aktualne dane spisowe zrealizowane w warunkach demokra-

tycznych dadzą bardziej wiarygodne informacje o liczbie i miejscu zamieszkania naszych rodaków w niepodległym państwie litewskim.

Przed przystąpieniem do prezentacji spisu ludności z 2001 r., a zwłaszcza dokonania oceny dotyczącej określenia liczebności ludności polskiej na Litwie należy dla przypomnienia przedstawić wyniki powojennych spisów sowieckich. W okresie braku suwerenności i istnienia tzw. Litewskiej SRS były cztery spisy ludności (1959, 1970, 1979, 1989). We wszystkich określono strukturę narodowościową sowieckiej Litwy, w tym wyodrębniono ludność deklarującą narodowość polską (tabela 3).

Tab. 3. Liczba ludności polskiej w Litewskiej SRS w okresie 1959-1989

Lp.	Lata	Liczba ludności w tys.	Ludność polska	
			w tys.	udział ludności w kraju
1.	1959	2 711,4	230,1	8,5
2.	1970	3 128,2	240,2	7,7
3.	1979	3 391,5	247,0	7,3
4.	1989	3 674,8	258,0	7,0

Źródło: Dane dla 1959: *Itogi wsiesojuznoj pierieprisi nasielienija 1959 goda*, Moskwa 1963.

Dane dla 1970: *Itogi wsiesojuznoj pierieprisi nasielienija. Nacjonalnyi sostaw nasielienija SSSR*, Moskwa 1973.

Dane dla 1979: *Nasielienije SSSR – 1987. Statisticeskij sbornik*, Moskwa 1988.

Dane dla 1989: *Nacjonalnyj sostaw nasielienija SSSR. Po dannym wsiesojuznoj pierieprisi nasielienija 1989*, Moskwa 1991.

Pierwszy powojenny sowiecki spis ludności z 1959 r. odbył się w sytuacji politycznie ustabilizowanej. Było to już po masowej „repatriacji” Polaków z Wileńszczyzny, która odbyła się w latach 1945-1948 i objęła 197,2 tys. Polaków (w tym z Wilna – 107,6 tys.), oraz kolejnej z lat 1956-1959, która umożliwiła wyjazd do Polski 46,6 tys. Było to również po masowych represjach, które objęły przede wszystkim warstwy posiadające, lub powiązane z przedwojenną administracją polską i litewską albo też żołnierzy Armii Krajowej. Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych miały miejsce akcje deportacyjne do obozów sowieckich położonych na dalekiej północy lub Syberii. Na ziemiach litewskich działała partyzantka antysowiecka, której stłumienie przyniosło wiele ofiar.

Dane spisu z 1959 r. wykazały na terytorium Litewskiej SRS obecność 230,1 tys. Polaków. Byli oni obok Rosjan najliczniejszą mniejszością

narodową. Ludność rosyjska licząca w 1959 r. 231,0 tys. osób to przede wszystkim migranci przybyli po wojnie. Polacy byli zaś ludnością autochtoniczną. Podobnie jak przed II wojną światową skupiali się na Wileńszczyźnie.

W kolejnych spisach odnotowano stopniowe zwiększanie się ludności polskiej. Między 1959 a 1970 rokiem o 10,1 tys., między 1970 a 1979 o 6,8 tys., w kolejnej dekadzie (1979-1989) o 11,0 tys. Był to jednak okres dynamicznego wzrostu liczby ludności Litewskiej SRS. Z tego też powodu udział ludności polskiej stopniowo się obniżał z 8,5% (1959) do 7,0% (1989), czyli o 1,5 punktu procentowego.

Ludność polska koncentrowała się we wschodniej Litwie na obszarach, które w okresie międzywojennym należały do Polski. Szybkiej redukcji ilościowej ulegali zaś Polacy mieszkający przed wojną na terytorium tzw. Litwy kowieńskiej. Było to wywołane intensywnymi procesami lituanizacji rozproszonej ludności polskiej. Kolejne spisy sowieckie wykazywały w sposób niepodważalny, że na obszarach wiejskich szeroko ujętej Wileńszczyzny nadal ludność polska dominowała lub odgrywała istotną rolę. Dotyczyło to czterech rejonów wschodniej Litwy, a mianowicie rejonu wileńskiego, solecznickiego, trockiego i święciańskiego oraz samego miasta Wilna (tabela 4).

Tab. 4. Liczba ludności polskiej w wybranych rejonach Wileńszczyzny w 1959 i 1989 r.

Lp.	Rejony		1959		1989	
	Nazwa polska	Nazwa litewska	Ludność polska (w tys.)	Udział ludności polskiej (w %)	Ludność polska (w tys.)	Udział ludności polskiej (w %)
1.	Miasto Wilno	Mesto Vilnius	47,2	20,0	108,2	18,8
2.	Wilno	Vilnius	64,5	80,3	59,8	63,5
3.	Soleczniki	Šalėininkai	37,2	85,2	32,9	79,6
4.	Troki ¹	Trakai	23,9	42,6	19,4	23,8
5.	Święciany	Švenčionėliai	14,2	35,7	10,9	28,8

¹ Łącznie z rejonem Elektreny

Źródło: *Statistikos Departamentas Prie Lietuvos Respublikos Kyriausybės*, Vilnius 1999.

W Wilnie oraz w czterech otaczających miasto rejonach koncentrowało się w 1959 r. 187,0 tys. Polaków, w 1989 – 231,2 tys., czyli w stosunku do

ogólnej liczby rodaków mieszkających na Litwie udział wymienionych rejonów wzrósł z 81,3% do 89,6%. Równocześnie zwiększała się liczba Polaków skupionych w Wilnie. Było to rezultatem napływu ludności wiejskiej. W rozpatrywanych czterech rejonach udział Polaków stopniowo się zmniejszał. Proces ten najwolniej zachodził w rejonie sołecznickim, gdzie nadal w 1989 r. blisko 80% zaludnienia stanowili Polacy. Znacznie obniżył się udział ludności polskiej w rejonie wileńskim z 80,3% (1959) do 63,5% (1989), czyli o 16,8 punkta procentowego. Było to rezultatem napływu ludności litewskiej oraz rozbudowy Wilna, którego strefa podmiejska zatracala polski charakter. Liczba Polaków w rejonie trockim i świecianskim obniżała się w wartościach absolutnych i procentowych. Etniczne obszary polskie w tych dwóch rejonach ulegały wyraźnemu zmniejszeniu. Dochodziły do tego procesy asymilacyjne wywołane małżeństwami mieszanymi oraz celowym oddziaływaniem administracji, a także szkolnictwa.

W omawianym trzydziestoleciu nastąpiły więc poważne zmiany w rozmieszczeniu ludności polskiej. Pomimo niewielkiego przyrostu bezwzględnego zaistniały niekorzystne uwarunkowania różnokierunkowe przeobrażenia demograficzne, które spowodowały zmniejszenie się ludności polskiej. Zwłaszcza dotyczyło to terenów etnicznie litewskich, gdzie wielu Polaków, migrując do miast, utraciło kontakt z własnym środowiskiem lokalnym i uległo pełnej lub powierzchniowej rusyfikacji albo lituanizacji. Liczba Polaków między 1959 a 1989 r. zwiększyła się o 27,9 tys. W tym samym czasie w Wilnie ich liczba wzrosła o 61,0 tys. Równocześnie na obszarach wiejskich w rezultacie odpływu ludności liczebność Polaków uległa wyraźnie obniżeniu. Niemniej zachował się znaczny obszar terytorialny o obliczu narodowym polskim wokół miasta Wilna.

Dane nowego spisu z 2001 r. ujawniły nowe interesujące przeobrażenia, które wystąpiły po 1989 r. Po pierwsze nastąpił wyraźny regres demograficzny. Liczba ludności państwa obniżyła się w okresie międzypisowym (1989-2001) o 190,8 tys., czyli o 5,2%. Było to wywołane nadwyżką zgonów nad urodzeniami, czyli ubytkiem naturalnym oraz ujemnym saldem migracji zagranicznych. Emigracja z kraju miała z punktu widzenia narodowościowego charakter selektywny. Wyjechali głównie Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini, którzy po rozpadzie Związku Sowieckiego utracili uprzywilejowaną pozycję i postanowili wrócić do swoich poprzednich miejsc zamieszkania. Wpłynęło to na skład narodowościowy Litwy w 2001 r. (tabela 5).

Tab. 5. Zmiany struktury narodowościowej Litwy w okresie 1989-2001

Lp.	Narodowości	Liczba ludności				Zmiany w okresie 1989-2001	
		1989		2001		w tys.	w %
		w tys.	w %	w tys.	w %		
1.	Litwini	2 924,3	79,4	2 907,3	23,4	- 17,0	- 0,6
2.	Polacy	258,0	7,0	235,0	6,7	- 23,0	- 8,9
3.	Rosjanie	344,5	9,4	219,8	6,3	- 124,7	- 36,2
4.	Białorusini	63,2	1,7	42,9	1,2	- 20,3	- 32,1
5.	Ukraińcy	44,8	1,2	22,5	0,7	- 22,3	- 49,8
6.	Żydzi	12,3	0,3	4,0	0,1	- 8,3	- 67,5
7.	Tatarzy	5,1	0,2	3,2	0,1	- 1,9	- 37,3
8.	Łotysze	4,2	0,1	3,0	0,1	- 1,2	- 28,6
9.	Pozostali	18,4	0,7	46,3	1,4	+ 27,9	+ 151,6
	Ogółem	3 674,8	100,0	3 484,0	100,0	- 190,8	- 5,2

Źródło: Dane dla 1989: *Nacjonalnyj sostaw nasielienija SSSR. Po dannym wsiesojuznoj pieriepisi nasielienija 1989*, Moskwa 1991.

Dane dla 2001: *Gyventojai pagal lytį, amžiu, tautybę ir tikyba. Statics Lithuania*, Vilnius 2002.

Liczba ludności polskiej zmniejszyła się w analizowanym okresie między-spisowym o 23,0 tys. osób (z 258,0 tys. w 1989 do 235,0 tys. w 2001). Było to efektem wspomnianego ubytku naturalnego. Polska społeczność na Litwie składa się w dużym stopniu z ludzi w podeszłym wieku. Wpływa to na wysoką stopę śmiertelności. Do tego należy dodać spadek liczby urodzeń. Uległo również powiększeniu tempo procesów asymilacyjnych. W ośrodkach miejskich, a przede wszystkim w Wilnie wzrasta udział małżeństw mieszanych polsko-litewskich. Dzieci z takich rodzin deklarują zazwyczaj narodowość litewską. Przy ogólnych procesach depopulacyjnych, które ogarnęły cały kraj, ubytek liczby ludności narodowości litewskiej jest minimalny. Wynika to w pewnym stopniu z asymilacji mniejszości narodowych, w których następuje zjawisko identyfikacji z nową państwowością litewską.

Warunki życia ludności narodowości polskiej w nowej konstelacji politycznej po uzyskaniu przez Litwę suwerenności uległy zmianie. Wiąże się to w dużym stopniu z uprzywilejowaniem języka litewskiego i uzyskaniem przez Litwinów pozycji hegemonicznej. Ta problematyka jest znana i nie wymaga odrębnego komentarza. Wyniki ostatniego spisu powszechnego potwierdziły dane z poprzednich spisów o rozmieszczeniu terytorialnym ludności polskiej. Wskazuje to na wiarygodność spisów sowieckich dokonanych w Litewskiej SRS. Władze sowieckie nie były zazwyczaj zainteresowane deformowaniem wyników spisów odniesionych do kwestii etnicznych. Fałszywe i zniekształcone informacje utrudniałyby prowadzenie celowej i optymalnej dla interesów imperium polityki narodowościowej.

Dane statystyczne odniesione do rozmieszczenia terytorialnego ludności polskiej ze spisu z 2001 r. zostały opublikowane według rejonów. Są to jednostki administracyjne stosunkowo nieduże, o wielkości naszych powiatów, więc umożliwiają przestrzenną analizę miejsc zamieszkania ludności polskiej na Litwie. Rezultaty spisu jeszcze raz wykazały, że ludność polska skupia się jedynie w pięciu rejonach na Wileńszczyźnie, zaś w pozostałych rejonach (których łącznie jest 53) stanowi jedynie znikomą mniejszość (tabela 6).

Tab. 6. Liczba ludności polskiej w wybranych rejonach Wileńszczyzny w 2001 r.

Lp.	Rejony		Liczba ludności		
	Nazwa polska	Nazwa litewska	Ogółem	w tym Polacy	
				ogółem	w %
1.	Miasto Wilno	Mesto Vilnius	553 904	104 446	18,9
2.	Wilno	Vilnius	88 586	54 322	61,3
3.	Soleczniki	Šalčininkai	39 282	31 223	79,5
4.	Troki ¹	Trūkči	37 376	12 403	33,2
5.	Święciany	Švečioneliai	33 135	9 089	27,4

Źródło: *Gyventojai pagal lytį, amžiu, tautybę ir tikyba. Statics Lithuania*, Vilnius 2002.

W pięciu jednostkach administracyjnych, tzn. w mieście stołecznym Wilnie oraz w czterech rejonach należących do Wileńszczyzny (Soleczniki, Wilno, Święciany i Troki) mieszkało 5 kwietnia 2001 r. 211,5 tys. Polaków (w tym blisko połowa w Wilnie). Stanowili oni 90% ludności polskiej zamieszkałej na Litwie. Pozostali Polacy są rozproszeni na terytorium całej Republiki

Litewskiej, nigdzie już nie stanowiąc większej zbiorowości. Można to stwierdzić, analizując dane dla takich rejonów, jak Szyrwinty, Malaty czy Orany. Na obszarach tych rejonów w okresie międzywojennym skupiało się wielu Polaków. Obecnie w rezultacie długoletnich procesów lituanizacji zostało ich bardzo niewiele. Przed I wojną światową tereny położone między Kownem a Poniewieżem miały też liczną i dobrze zorganizowaną społeczność polską. Obecnie na tym obszarze skupiają się nieliczni i rozproszeni Polacy.

Na obszarach etnicznie polskich centralnej Wileńszczyzny maleje też liczba Polaków. Można to wykazać, analizując dane z 1989 w stosunku do tych z 2001 r. W rejonie wileńskim liczba ludności polskiej zmalała z 59,8 tys. do 54,3 tys. (z 63,5% do 61,3%), w rejonie święciańskim z 10,9 tys. do 9,1 tys. (z 28,8% do 27,4%) i w rejonie solecznickim z 32,9 tys. do 31,2 tys. (z 79,6% do 79,5%). Łącznie w rejonie trockim i elektrenskim też mieliśmy do czynienia w ciągu analizowanych dwunastu lat ze spadkiem liczebności Polaków z 19,4 tys. do 14,6 tys. (z 23,8% do 18,0%). Wynika z tego, że zachodnie obszary peryferyjne Wileńszczyzny ulegają szybszej lituanizacji niż tereny położone bezpośrednio przy granicy z Białorusią (np. w najbardziej polskim rejonie solecznickim).

Przeprowadzona analiza statystyczna wykazała rozmieszczenie ludności polskiej na Litwie, wchodzącej w wiek XXI. Dla ukazania ewolucji przemian demograficzno-narodowościowych zaprezentowano dane z wcześniejszych spisów sowieckich. Umożliwiło to ujawnienie dynamiki zmian w ujęciu geograficznym. Wyniki potwierdziły znany fakt, że na obszarach wiejskich otaczających Wilno istnieje etniczny obszar polski, na którym Polacy stanowią bezwzględną lub względną większość. Poddawany on jest intensywnym procesom lituanizacji (w okresie sowieckim podlegał również rusyfikacji). Z tego powodu jest on coraz mniej jednolity narodowościowo. Wynika to ze stopniowego napływu ludności litewskiej (do 1989 r. również rosyjskiej i białoruskiej) oraz nieuniknionych procesów asymilacyjnych, mających miejsce głównie w Wilnie, które po wojnie utraciło charakter polski i stało się niekwestionowanym, centralnym ośrodkiem litewskiego życia narodowego. Jedynie terytorium przylegające do granicy z Białorusią zachowało wyraźną przewagę ludności polskiej. Na tym zwartym obszarze (łącznie z Wilnem) nadal mieszka ponad 200 tys. ludności deklarującej narodowość polską. Należy zaznaczyć, że bezpośrednio po drugiej stronie granicy białorusko-litewskiej, sztucznie oddzielającym historyczną Wileńszczyznę, znajdują się obszary na których również dominuje ludność polska wyznania rzymskokatolickiego.

3. POLACY NA UKRAINIE

Na terytorium Republiki Ukrainińskiej został przeprowadzony w 2001 r. powszechny spis ludności. Poprzedni był zrealizowany jeszcze w okresie sowieckim w 1989 r. Minęło więc dwanaście lat brzemienych w wydarzenia polityczne. W tym czasie nastąpił rozpad ZSRR i powstała suwerenna Republika Ukrainińska. Wstępne informacje uzyskane z ostatniego spisu są bardzo ważne, gdyż pokazują sytuację aktualną i umożliwiają zweryfikowanie poprzednich spisów dokonywanych w odmiennych uwarunkowaniach geopolitycznych oraz społeczno-gospodarczych. Dlatego przed przedstawieniem rezultatów ostatniego spisu należy przypomnieć wyniki czterech spisów powojennych.

Pierwszy, z 1959 r., wykazał na terytorium Ukrainińskiej SRS 363,3 tys. ludności polskiej. Z punktu widzenia statystycznego jest on w dużym stopniu wiarygodny. Sowieckie władze centralne nie były zainteresowane zafałszowaniem statystyki narodowościowej, ponieważ utrudniałoby to realizowanie skutecznej polityki narodowościowej. Niemniej istniały pewne narody „lepiej” lub „gorzej widziane”. Uprzywilejowane stanowisko zajmował naród rosyjski, następnie w poszczególnych republikach wyżej były cenione narody posiadające własne republiki związkowe. Wszelkiego rodzaju mniejszości były traktowane jako mniej wartościowe odłamy wielkiego narodu sowieckiego. Ta hierarchia ważności i uprzywilejowania jednych narodów wobec innych mogła wpłynąć na rezultaty spisu.

Analizując sytuację powojenną ludności polskiej na Ukrainie, należy pamiętać, że lata II wojny światowej przyniosły bolesne straty demograficzne. Represje sowieckie i niemieckie, a zwłaszcza konflikt polsko-ukraiński, który przyniósł eksterminację wielu Polaków, wpłynęły na jej liczebność. Przesunięcie granicy na linię Curzona i masowa repatriacja miejscowych Polaków była w zasadzie końcem wielowiekowej polskiej obecności na Ukrainie. Pozostała ludność najbiedniejsza, żyjąca w rozproszeniu na dużym terytorium położonym między Bugiem a Dnieprem.

Kolejny spis zrealizowany w 1970 r. ujawnił 295,1 tys. ludności polskiej (spadek w stosunku do 1959 r. o 68,2 tys.), następny w 1979 r. – 258, 3 tys. (obniżenie w porównaniu do 1970 r. o 36,8 tys.) i ostatni spis, przeprowadzony jeszcze w okresie sowieckim w 1989 r. – 219,2 tys. (kolejne obniżenie w stosunku do 1979 r. o 39,1 tys.). Liczba ludności polskiej między 1959 r. a 1989 r. zmniejszyła się ogółem o 144,1 tys. osób. Ten stały regres demograficzny objął wszystkie obwody, w których zamieszkiwali Polacy (tabela 7).

Tab. 7. Zmiany w liczebności ludności polskiej w Ukraińskiej SRS w okresie 1959-1989

Lp.	Obwody	Liczba ludności polskiej (w tys.)			
		1959	1970	1979	1989
1.	żytomierski	103,0	90,7	82,4	69,4
2.	chmielnicki	70,1	52,3	43,9	36,7
3.	lwowski	59,1	41,5	32,9	26,9
4.	m. Kijów	8,5	9,7	10,6	10,4
5.	tarnopolski	23,5	14,7	9,2	6,7
6.	winnicki	20,8	13,4	10,8	8,4
7.	iwanofrankowski	6,5	6,5	4,8	3,4
8.	rowieński	3,7	3,7	3,5	3,0
	pozostałe obwody	68,1	62,6	60,2	54,3
	Ogółem	363,3	295,1	258,3	219,2

Źródło: Dane dla 1959 r.: *Itygi wsisojuznoj pieriepisi nasielenija 1959 g., Ukrainskaja SSR*, Moskwa 1963.

Dane dla 1970, 1979, 1989: F. D. Z a s t a w n y j, *Geografija Ukraini*, Lwiv 1994, s. 413-417.

Przedstawione dane statystyczne pokazują obraz stałego i postępującego zmniejszania się liczebności Polaków. Dla wyjaśnienia tego procesu konieczny jest komentarz ukazujący sytuację polityczną ludności polskiej. Pozostała na Ukrainie ludność narodowości polskiej żyła w dużym rozproszeniu. Nie było tu analogii do Polaków na Litwie czy na zachodniej Białorusi. Tamtejsi Polacy żyli na obszarze etnicznie polskim, w którym ludność polska dominowała lub stanowiła poważny odsetek (np. Wileńszczyzna). Takiej sytuacji na Ukrainie nie było. Pozostały pojedyncze rodziny polskie, otoczone ludnością ukraińską. W takiej sytuacji kultywowanie języka polskiego i kultury polskiej było utrudnione. Większość parafii rzymskokatolickich była zlikwidowana. Czynne kościoły grupowały niewielką liczbę parafian. W zasadzie poza Lwowem zostały unicestwione szkoły polskie. Ogólne warunki społeczno-ekonomiczne utrudniały więc utrzymanie identyfikacji narodowej. Zachodzące procesy urbanizacji i industrializacji stymulowały procesy migracyjne. Uległy likwidacji wspólnoty o charakterze lokalnym. Młode generacje, wchodzące w życie w okresie sowieckim, były poddawane totalnej indoktrynacji, zwalczającej wszelkie przejawy nawiązywania do tradycji polskiej. Program planowej ateizacji i laicyzacji również przyspieszał wynarodowienie i wtopienie

się nielicznych Polaków w społeczeństwo sowieckiej Ukrainy. Oderwanie zaś od Kościoła rzymskokatolickiego przynosiło zazwyczaj wynarodowienie. Wynikało to z tradycyjnego utożsamiania polskości z katolicyzmem obrządku rzymskiego. Najważniejszą rolę w depolonizacji odegrały jednak małżeństwa mieszane. Coraz mniej młodych małżeństw miało charakter czysto polski. Przeważały rodziny polsko-ukraińskie lub polsko-rosyjskie. Dzieci z takich małżeństw przyjmowały w większości narodowość otoczenia, w których żyły, czyli stawały się w sposób nieunikniony Ukraińcami lub Rosjanami. Mniejszość polska coraz bardziej stawała się społecznością w podeszłym wieku. Tego typu populacje zaczynają w sposób oczywisty stopniowo wymierać.

Wspomniane procesy regresu demograficznego ludności polskiej zachodziły we wszystkich obwodach. Analizując geograficzne rozmieszczenie ludności polskiej, trzeba zwrócić uwagę na bardzo istotny fakt, który tłumaczy wiele zjawisk i procesów zachodzących wśród ludności polskiej na Ukrainie.

Większość Polaków znajdujących się obecnie na Ukrainie mieszka na terytorium, którego nie było w granicach międzywojennej Polski. Z obszaru przedwojennej Polski, tzn. z byłych województw: lwowskiego, tarnopolskiego, stanisławskiego i wołyńskiego ocalała ludność polska miała możliwość w ramach tzw. repatriacji wyjazdu do Polski. Przeważająca część ludności polskiej skorzystała z tego. Na miejscu pozostali Polacy, którzy zamieszkiwali terytorium na wschód od Zbrucza i Horynia. Byli oni w okresie międzywojennym obywatelami Ukraińskiej SRS. Władze sowieckie w latach dwudziestych prowadziły wobec Polaków liberalną politykę narodowościową. Powstał w tym okresie Polski Obwód Narodowościowy (tzw. Marchlewszczyzna). W latach trzydziestych uległo to zmianie. Polacy zostali poddani totalnym represjom i masowym deportacjom do Kazachstanu. Ominęła ich jednak w okresie okupacji niemieckiej eksterminacja z rąk ukraińskich nacjonalistów. Po wojnie zaś nie mieli prawa do repatriacji.

Dlatego też po wojnie najwięcej Polaków zachowało się w obwodzie żytomierskim oraz chmielnickim (dawny Płoskirów). Główne skupisko polskie znajduje się na południe od Nowogrodu Wołyńskiego (dawniej zwanego Zwiahelem) oraz na północ od Berdyczowa i Szepietówki.

Dane spisów sowieckich były w Polsce kwestionowane. Uważano, że faktyczna liczba Polaków jest znacznie wyższa. Wymieniano zazwyczaj liczbę około dwukrotnie wyższą, niż to wykazywały spisy sowieckie. Z tego też powodu oczekiwano na rezultaty spisu ukraińskiego, zrealizowanego już w nowych warunkach politycznych. Spis ten, przeprowadzony w grudniu 2001 r.,

ujawnił zaledwie 144,1 tys. Polaków, czyli znacznie mniej niż w 1989 r. Liczba ludności polskiej obniżyła się we wszystkich obwodach (tabela 8).

Tab. 8. Zmiany w liczebności ludności polskiej na Ukrainie w okresie 1989-2001

Lp.	Obwody	Liczba ludności polskiej (w tys.)		Zmiany liczby ludności polskiej 1989-2001	
		1989	2001	w tys.	w %
1.	żytomierski	69,4	49,0	-20,4	-29,3
2.	chmielnicki	36,7	23,0	-13,7	-37,3
3.	lwowski	26,9	18,9	-8,0	-29,7
4.	m. Kijów	10,4	6,9	-3,5	-33,6
5.	tarnopolski	6,7	3,8	-2,9	-43,2
6.	winnicki	8,4	3,7	-4,7	-55,9
7.	iwanofrankowski	3,4	2,8	-0,6	-17,6
8.	rowieński	3,0	2,0	-1,0	-33,3
9.	pozostałe obwody	54,3	34,0	-20,3	-37,3
	Ogółem	219,2	144,1	-75,1	-34,2

Źródło: Dane dla 1989: *Nacjonalnyj sostaw nasielienija SSSR. Gosudarstwienyj Komitet SSSR po statistike*, Moskwa 1991.

Dane dla 2001: *Pro kilkist ta sklad nasielienija Ukraini za pidsumkami Wsieukrainskiego pieriepisu nasielienija 2001 roku*, Kijw 2003.

Liczne prace etnograficzne czy demograficzne poświęcone ludności polskiej na Ukrainie wskazywały, że po upadku komunizmu, rozpadzie ZSRR oraz powstaniu suwerennej Ukrainy nastąpiło odrodzenie polskości wśród Polaków na Ukrainie. Był to fakt bezsporny. Pojawiły się polskie organizacje. Znamiennym wydarzeniem był pierwszy walny Kongres Polaków Ukrainy. W wielu miejscowościach rozpoczęła się aktywna działalność lokalnych społeczności, mająca na celu obronę interesów mniejszości polskiej. Podjęto starania o rewindykację zabranych w przeszłości kościołów rzymskokatolickich. Nastąpił renesans życia religijnego. Wszystko to wskazywało pośrednio, że nastąpi również i statystyczne zwiększenie liczebności ludności polskiej. Tak jednak się nie stało. Za wcześnie jest jeszcze na wyjaśnienie tego zaskakującego zjawiska i odniesienie się do wiarygodności spisu. Wymaga to odpowiednich analiz naukowych z zakresu demografii, etnografii i socjologii.

Nie można zapominać, że w latach dziewięćdziesiątych suwerenna już Ukraina przeżywała poważne trudności ekonomiczne. Przyniosły one destabilizację społeczną, która mogła również oddziaływać dezintegrująco na rozproszoną i ekonomicznie biedną ludność polską. Należy zwrócić ponadto uwagę na jeszcze jeden istotny fakt, mogący mieć wpływ na deklarację narodową osób pochodzenia polskiego. Ostoją polskości na ziemi ukraińskiej był zawsze Kościół rzymskokatolicki. Wyznanie rzymskokatolickie było identyfikowane z polsnością. Tradycyjnie językiem sakralnym Kościoła rzymskokatolickiego był język polski. W ciągu ostatnich kilkunastu lat rozpoczęły się intensywne procesy ukrainizacji Kościoła rzymskokatolickiego. Musiało to również odgrywać niebagatelną rolę w życiu wiernych. Pojawiło się wiele przyczyn obiektywnych i subiektywnych, które musiały łącznie wpłynąć na świadomość narodową nielicznych Polaków zamieszkałych na Ukrainie.

Bardzo ważną kwestią tłumaczącą stan i kondycję ludności polskiej na Ukrainie jest jej rozmieszczenie terytorialne. Wspomniano już, że najwięcej Polaków mieszka w obwodach żytomierskim i chmielnickim. Z tego względu warto pokazać strukturę narodowościową tych dwóch obwodów.

W obwodzie żytomierskim jeszcze w 1959 r. skupiało się 103,0 tys. Polaków. Ostatni spis ujawnił już jedynie, że jest ich 49,0 tys., co stanowi zaledwie 3,5% ogólnego zaludnienia. Podobnie niewielki udział w zaludnieniu mają Polacy w obwodzie chmielnickim, gdzie ludność polska obniżyła się z 70,1 tys. (1959 r.) do 23,0 (2001 r.). Obejmuje ono w tym obwodzie zaledwie 1,6% ogółu ludności.

W pozostałych obwodach odsetek ludności polskiej jest jeszcze niższy, np. w obwodzie lwowskim – 0,7%, w obwodzie tarnopolskim – 0,3%, w obwodzie winnickim – 0,2%. Przedstawione informacje odniesione do ostatniego spisu ludności mają jeszcze charakter wstępny. Podstawowe dane statystyczne nie ulegną już jednak zmianie. W najbliższym czasie mają się ukazać informacje w układzie rejonów. Umożliwią one przeprowadzenie dokładniejszej analizy dotyczącej rozmieszczenia ludności polskiej na terytorium współczesnej Ukrainy.

4. ZAKOŃCZENIE

Rezultaty trzech spisów ludności na Białorusi (1999), Litwie (2001) i Ukrainie (2001) wykazały, że na terytorium tych trzech państw skupia się 775,1 tys. ludności narodowości polskiej (Białoruś – 396,0 tys., Litwa –

235,0 tys. i Ukraina – 144,1 tys.). W stosunku do spisu dokonanego w okresie sowieckim (1989 r.), który ujawnił 873,2 tys. Polaków nastąpił spadek o 98,1 tys. Można więc stwierdzić, że kolejne spisy powojenne wykazują stopniowe zmniejszanie się liczebności ludności polskiej. Nawet zakładając, że wyniki oficjalne w pewnym stopniu zaniżają liczbę ludności polskiej, to sukcesywne obniżanie się liczby Polaków jest faktem bezspornym. Rozproszona terytorialnie ludność polska podlega nieuniknionym procesom asymilacyjnym.

BIBLIOGRAFIA

- Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX i XX w.*, red. J. Skarbek, Lublin: Instytut Europy Środkowowschodniej, 1996.
- Č e k m o n a s V., *Nad etniczną i językową mapą Polaków litewskich – o terażniejszości i przyszłości*, „Lithuania”, 1991, nr 3(4).
- Czislennost i osnovnyje socjalno-demograficzeskije charakteristiki nasielienija Respubliki Bielarus po dannym pieriepisi 1999 g.*, Minsk 1999.
- D a r s k i J., *Ukraina. Historia, współczesność, konflikty narodowościowe*, Warszawa 1993.
- D z w o n k o w s k i R., *Polacy na dawnych kresach wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej*, Lublin 1994.
- E b e r h a r d t P., *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Warszawa 1994.
- E b e r h a r d t P., *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994.
- E b e r h a r d t P., *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa 1997.
- E b e r h a r d t P., *Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie*, Warszawa 1998.
- Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybę. Statics Lithuania*, Vilnius 2002.
- Itoji wsiesojuznoj pierieprisi nasielienija 1959 goda*, Moskwa 1963.
- Itoji wsiesojuznoj pierieprisi nasielienija. Nacjonalnyi sostaw nasielienija SSSR*, Moskwa 1973.
- Itoji wsiesojuznoj pierieprisi nasielienija 1959 g.*, *Ukrainskaja SSR*, Moskwa 1963.
- Z a s t a w n y j F. D., *Geografija Ukraini*, Lwów 1994.
- K a b z i ń s k a - S t a w a r z I., *Polacy na Białorusi. Relacje z badań etnologicznych nad współczesnym procesem kształtowania się świadomości etnicznej*, „Przegląd Wschodni”, 2(1992-1993), z. 3(7), s. 681-696.
- K u s i ń s k i W., *Polacy na Ukrainie*, w: *Studia i Materiały Centrum Badań Wschodnich UW*, z. 34, Warszawa 1992.

- Nacjonalnyj sostaw nasielienija SSSR. Gosudarstwiennyj Komitet SSSR po statistike, Moskwa 1991.*
- Nacjonalnyj sostaw nasielienija SSSR. Po dannym wsiesozuznoj pieriepisi nasielienija 1989, Moskwa 1991.*
- Nasielienije SSSR – 1987. Statisticeskij sbornik, Moskwa 1988.*
- Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne, red. E. Walewander, Lublin 1993.*
- Pro kilkist ta skład nasielienija Ukraini za pidsumkami Wsieukrainskiego pieriepisu nasielienija 2001 roku, Kijw 2003.*
- S r e b r a k o w s k i A., 1997, *Przyczynek do historii Polaków w Litewskiej SRS, „Przegląd Wschodni” IV, z. 2(14), s. 451-456.*
- Statistikos Departamentas Prie Lietuvos Republikos Kyriausybes, Vilnius 1999.*
- W a l d e n b e r g M., *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje. Idee, Warszawa 1992.*
- W i n n i c k i Z. J., *Szkice kresowe, Wrocław 1996.*

POLISH POPULATION IN BYELORUSSIA,
LITHUANIA AND THE UKRAINE ACCORDING TO THE LATEST CENSUSES

S u m m a r y

In the article the results are presented of the latest censuses carried out in Byelorussia in 1999, and in Lithuania and the Ukraine in 2001. The basic task of the study was to determine how big the Polish population was. The Byelorussian census showed 396 thousand, the Lithuanian one – 235 thousand, and the Ukrainian one – 144.1 thousand Poles. Altogether in the three mentioned countries bordering upon Poland the official census data showed 775.1 thousand Poles. This was 98.1 thousand fewer than the previous census carried out in the Soviet period (1989) showed.

The author tries to explain the causes of this state of things. Earlier assessments done by Polish researchers showed that the data from Soviet censuses lowered the number of Poles and it was expected that the censuses carried out under new circumstances would show a considerably bigger Polish population. The results of these censuses did not confirm these research hypotheses. The constant decrease in the number of Poles in Byelorussia, Lithuania and the Ukraine results from assimilation processes that have been stimulated by social and economic changes. In the next part of the article the author tried to present the distribution of the Polish population according to the administrative units of the province or district level. A special attention was paid to the Vilnius district in Lithuania and the Grodno province in Byelorussia. In both these areas the Polish population tends to concentrate. On the other hand, the processes of atrophy of the Polish population go on in the Ukraine. This is due to the diffusion of the Polish population and its gradual sinking into the Ukrainian community.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Białoruś, Litwa, Ukraina, ludność polska.

Key words: Byelorussia, Lithuania, the Ukraine, Polish population.